

ДІЯЛЬНІСНИЙ ЧИННИК СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ПРОФЕСІОНАЛА ЕКСТРЕМАЛЬНИХ ВИДІВ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті проаналізовано діяльнісний чинник становлення військового професіонала, охарактеризовано вплив військово-професійної діяльності на професійний розвиток військового фахівця та формування його професіоналізму.

***Ключові слова:** чинник; формування і розвиток особистості; професійний розвиток; професіоналізм; військово-професійна діяльність.*

V.V. Yagupov, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

ACTIVITY FACTOR FOR THE DEVELOPMENT OF THE PERSONALITY OF THE EXTREME ACTIVITIES SPESIALIST

The article analyzes activity factor for the development of the personality of the specialist and describes the influence of the military professional activity at the professional development of the military specialist and formation of his professionalism.

***Key words:** factor; formation and development of personality; professional development; professionalism; military professional activity.*

Як особистість військового фахівця у цілому, так і її провідні риси як особистості та професіонала розвиваються безпосередньо в процесі його професійного становлення та розвитку, військово-професійної діяльності та реалізації посадових компетенцій навчально-бойових і бойових умовах. У зв'язку з цим у психології праці, психології професійного розвитку та психології екстремальних видів діяльності проблема професійного становлення, професійного розвитку, формування та розвитку професіоналізму військового фахівця як професіонала є важливою проблемою.

Особистість військового професіонала – це соціально зумовлена система провідних якостей, що включає найсуттєвіші професійно важливі властивості та риси, які визначають його військово-професійну поведінку і фахову діяльність як суб'єкта індивідуального, соціального, військово-професійного та фахового буття у Збройних силах України.

Головними в системі провідних властивостей і рис особистості військового професіонала є такі:

ступінь сформованості провідних психічних властивостей та якостей як представника військової організації української держави та конкретного військового фахівця, насамперед військово-професійної свідомості та самосвідомості, фахової Я-концепції, система цінностей військово-професійної та фахової діяльності, військово-професійної суб'єктності тощо;

включеність у систему суспільних відносин шляхом виконання певних посадових компетенцій у військовій організації української держави;

свідома активність, саморегуляція та самодетермінація своєї поведінки й діяльності у військовій організації української держави;

спроможність усвідомлено нести повну відповідальність за результати, а також і наслідки своїх дій, вчинків, поведінки і діяльності у межах виконання своїх посадових компетенцій;

військово-професійна компетентність як представника Збройних сил України;

фахова компетентність як суб'єкта конкретного військового фаху

Зміст цих властивостей і рис, специфіка їх прояву залежить від багатьох обставин, передумов, ситуативних і закономірних умов тощо, які у психології особистості прийнято називати **основними чинниками формування особистості**. Основними ознаками сформованості індивіда як особистості є світогляд, власні моральні потреби та оцінки, провідні соціально значущі якості, властивості і риси, які роблять її відносно стійкою від переконань інших. Це дає їй набути відносну автономність, змогу керувати своєю поведінкою і діяльністю згідно зі своїми переконаннями і моральними нормами. Цьому сприяють низка чинників: біологічний, соціальний, виховний і дільнісний [12, с. 57-63]. Кожен чинник формує і наповнює конкретним змістом, смислом і цінностями певну сферу особистості військового фахівця. Водночас, одні з них практично не залежать від військового фахівця, вони є такими, якими їх він отримує при народженні (біологічний чинник), а інші опосередковано – соціальний чинник, а треті – виховний і діяльнісний – безпосередньо впливають на формування, розвиток і вдосконалення особистості взагалі та особистості військового фахівця, зокрема.

Особистістю не народжуються, а стають в онтогенезі відносно пізно. При цьому особливо важливо, що поняття “особистість” має передусім соціальний зміст, оскільки тільки в суспільстві можливе формування особистості, за його межами це неможливо. У зв'язку з цим провідну роль у формуванні особистості відіграє *соціальний чинник*, оскільки особистість військового фахівця є також мірою його соціального розвитку. Біологічні передумови реалізуються тільки в суспільних умовах життя. Надбання суспільства не фіксуються і не передаються в генах. Вони засвоюються протягом життя через спілкування, виховання, активну діяльність, у процесі яких відбувається соціалізація індивіда.

Обов'язково необхідний наступний чинник – *виховний*, який надає соціальному чиннику організованого характеру, нейтралізує негативні впливи та забезпечує цілеспрямовані виховні впливи, які характерні для військового середовища. При цьому виховні впливи мають бути як безпосередніми, так і опосередкованими. Найбільша увага має бути зосереджена на опосередкованому впливі, оскільки він має набагато більше виховного впливу ніж безпосередній.

Водночас, слід пам'ятати, що особистість військового фахівця – це продукт не тільки впливу ззовні, а вона розвивається та вдосконалюється в процесі власної активної діяльності. Зв'язок між поведінкою, діяльністю й

особистістю був найбільш чітко підкреслений О.М. Леонтьєвим, С.Л. Рубінштейном, Г.С. Костюком та ін., які особливо підкреслювали *власну активну діяльність* як одному з основних чинників формування особистості. Ми наголошуємо, що особистість формується в діяльності та народжується з діяльності, оскільки особистість виступає, з одного боку, як умова діяльності, а з іншого – як її продукт.

Ми вважаємо, що найбільш продуктивним у процесі розкриття проблеми особистості військового професіонала є суб'єктно-діяльнісний підхід, що спирається на аналіз її діяльності у військовому середовищі, вплив військово-професійної діяльності на формування провідних її рис як професіонала. Суспільні умови, які існують в українському суспільстві, визначають провідні його якості не самі по собі, а завдяки його діям, загалом – військово-професійної діяльності. Водночас, слід пам'ятати, що військовослужбовець виступає як соціальна постать певного соціуму. У зв'язку з цим особистість військового професіонала має розглядатися як суб'єкта військово-професійної діяльності. У цій статі ми підкреслюємо про провідний вплив військово-професійної діяльності військовослужбовця на його професійний розвиток і професійне становлення як професіонала.

Професіонал найчастіше розглядається, на думку А.К. Маркової, як фахівець, який виконує будь-яку професійну діяльність [7]. Саме таке визначення професіонала, хоча й є досить поширеним, все ж є достатньою дискусійною, особливо у зв'язку з необхідністю встановлення розбіжностей між фахівцем і професіоналом як ідеалом фахівця, що проявляє фахово-професійну майстерність у вирішенні фахових завдань або ж як найвищий рівень фахово-професійного розвитку. В останні роки сформулювалося дещо скоректоване визначення професіонала як особи, яка успішно адаптується до професії й вільно володіє психологічними засобами праці. Відзначається, що при вдалому виборі професійної діяльності особа накопичує у своїй професійній діяльності такий досвід, що об'єкт праці стає для неї максимально ясним, а професійна діяльність виконується "траючи" [11].

"Професіонал – працівник, який окрім знань, умінь, якостей і досвіду має також певну компетенцію, здатність до самоорганізації, відповідальність і професійною надійність. Професіонал здатний знайти проблему, сформулювати задачу і визначити спосіб її вирішення", – вважає Е.Ф. Зеєр [4, с. 31].

У психології праці це поняття трактується не тільки як вищий рівень знань, умінь і результатів людини в даній сфері діяльності, але і як певна система організації свідомості і психіки людини [6, с. 387].

„Професіонал – це суб'єкт професійної діяльності, який має високі показники професіоналізму особистості і діяльності, високий професійний і соціальний статус, динамічно розвиваючу систему особистісної та діяльнісної нормативної регуляції, постійно націлений на саморозвиток і самовдосконалення, особистісне і професійне досягнення, які мають соціально-позитивне значення” [2, с.184].

Отже, в останньому визначенні на основі провідного методологічного

принципу психологічної науки – єдності особистості та діяльності – **професіонал** розуміється як система двох важливих складових: професіоналізм особистості і професіоналізм діяльності, який ми вважаємо досить виваженим і обґрунтованим: „Професіоналізм діяльності – якісна характеристика суб’єкта праці, яка відображає високу професійну кваліфікацію і компетентність, різноманітність професійних навичок і вмінь, у тому числі й таких, які ґрунтуються на творчому вирішенні, володіння сучасними алгоритмами і способами вирішення професійних задач, що дозволяє здійснювати діяльність з високою і стабільною продуктивністю.

Професіоналізм особистості – якісна характеристика суб’єкта праці, яка відображає високий рівень професійно важливих і особистісно-ділових якостей, акмеологічних інваріантів професіоналізму, високий рівень креативності, адекватний рівень домагань, мотиваційну сферу і ціннісні орієнтації, спрямовані на прогресивний розвиток фахівця” [2, с.174].

Ми вважаємо основним проявом професіонала є професіоналізм: „...інтегральна якість (новоутворення) суб’єкта праці, яка характеризує продуктивне виконання професійних завдань, обумовлена творчою самодіяльністю і високим рівнем професійної самоактуалізації” [5, с. 16].

Отже, поняття «професіоналізм» означає психологічне явище, його становлення і прояв визначаються поняттям «професіоналізація». У зв’язку з цим центральною категорією, яка відображає професіоналізацію особистості військовослужбовця, тобто розкриває цілі, зміст й основні етапи взаємодії особистості та професії, поступове набуття особистістю фахового досвіду, вдосконалення фахових теоретичних знань, практичних навичок і вмінь, професійно важливих якостей є **професійний розвиток**. Ця категорія є однією з провідних у психології праці та розкриває професійне дозрівання, формування, саморозвиток і самовдосконалення суб’єкта праці. Аналіз результатів різних наукових досліджень показує методологічну спільність багатьох підходів до розуміння сутності професійного розвитку (табл. 1).

Таблиця 1

Методологічні підходи до професійного розвитку

№ з/п	Форми професійного розвитку	Об’єкт розвитку	Основа професійного розвитку	Основні представники
1	Професійне становлення	Особистість	Соціум, провідна діяльність	Є.Ф. Зеєр, Є.О. Климов, Т.В. Кудрявцев, А.К. Маркова, Ю.П. Поваренков тощо
2	Професіоналізація	Суб’єкт діяльності	Рівні успішного виконання діяльності	Л.М. Мітіна, А.Р. Фонарев та ін.
3	Особистісно-професійний розвиток	Зріла особистість	Самоактуалізація	А.О. Деркач, Н.В. Кузьміна, А.К. Маркова та ін.

А.К. Маркова в якості критерію виокремлення етапів становлення професіонала вибрала рівні професіоналізму особистості. Вона виділяє 5 рівнів і 9 етапів: 1) допрофесіоналізм, на якому відбувається первинне ознайомлення з професією; 2) професіоналізм, який складається з трьох етапів: адаптації до професії; самоактуалізації в професії; вільне володіння професією у формі майстерності; 3) суперпрофесіоналізм, який також складається з трьох етапів: вільне володіння професією у формі творчості; опанування низкою суміжних професій; творче самопроекування собі як особистості; 4) непрофесіоналізм – виконання праці по професійно деформованим нормам на тлі деформації особистості; 5) післяпрофесіоналізм – завершення професійної діяльності [3, с. 56-57].

Отже, основними *психологічними показниками професіоналізму військового фахівця*, які дозволяють йому успішно діяти в екстремальних умовах, є, на нашу думку, такі:

- суб'єктна компетентність як військовослужбовця та представника військового середовища;

- військово-професійна компетентність як представника конкретного виду Збройних сил України та роду військ;

- фахова компетентність як представника конкретного військового фаху;

- розвиненість особистісних і професійно важливих якостей і рис як фахівця екстремального виду діяльності (наявність об'єктивної Я-концепції як військовослужбовця та військового професіонала, внутрішньої мотивації військово-професійної діяльності, стійкість, організованість, працездатність, мобілізованість, відповідальність, військово-професійна та особистісна зрілість, практичне мислення як конкретного військового фахівця тощо);

- чітке формулювання професійно важливих цілей службової діяльності та їх цілеспрямована реалізація;

- володіння сучасними технологіями та методиками вирішення службових компетенцій;

- низький рівень залежності в процесі реалізації службових компетенцій від зовнішніх чинників;

- успішність, продуктивність та ефективність військово-професійної діяльності.

Список літератури: 1. *Деркач А.А.* Акмеологические основы развития профессионала : [текст] / А.А. Деркач. – М. : Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж: НПО «МОДЭК», 2004. – 752 с. 2. *Завалишина Д.Н.* Практическое мышление: Специфика и проблемы развития : [монография] / Д.Н. Завалишина. – М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 2005. – 376 с. 3. *Зеер Э.Ф.* Психология профессий : [учеб. пособие] / Э.Ф. Зеер. – М. : Академический проект; Фонд «Мир», 2006. – 336 с. 4. *Маркова А.К.* Психология профессионализма : [текст] / А.К. Маркова. – М. : Педагогика, 1996. – 256 с. 5. *Психология человека от рождения до смерти* : [учеб. пособие] / под общ. ред. А.А. Реана. – СПб ЕВРОЗНАК, 2002. – 656 с. 6. *Ягупов В.В.* Військова психологія : [підручник] / В.В. Ягупов. – К. :

Тандем, 2004. – 656 с.